

I.2.

ANGLIE (VELKÁ BRITÁNIE), ZEMĚ SPORTU ZASLÍBENÁ

Skutečnost, že Mezinárodní olympijský výbor v čele s Pierrem de Coubertinem po potížích s kandidaturou Říma, o nichž bude řeč v následující kapitole, svěřil pořadatelství her v roce 1908 Londýnu, se navzdory všem problémům ukázala jako velmi šťastná. Sport hrál v dějinách Anglie (Velké Británie) vždy velmi důležitou roli a při olympiádě se to – v kladném slova smyslu – jednoznačně projevilo.

Ponecháme-li stranou nejstarší historická období, kdy lze o sportování v dnešním slova smyslu sotva mluvit,⁸⁴ píší britští historikové, zabývající se touto problematikou, o počátcích „moderního sportu“ v souvislosti se 16. a 17. stoletím a za „první moderní olympiádu“ pak, přirozeně s notnou nadsázkou, označují sportovní hry, jež se konaly ve vesnici Weston-sub-Edge na úpatí Cotswoldských vrchů ve střední Anglii v roce 1612 (tzv. Doverovy hry podle jejich inspirátora a zakladatele Roberta Dovera).⁸⁵ O mimořádné popularitě těchto her, jež byly přerušeny pouze v období tzv. anglické revoluce (1640/42–1660), svědčí nejlépe fakt, že pokračovaly až do padesátých let 19. století, konkrétně do roku 1852. Hry tak skončily, poněkud paradoxně, v době, kdy sport získával v zemi stále více na popularitě, v roce 1965 však byly obnoveny a konají se dodnes.

K tradičním a oblíbeným sportům patřily v Anglii (Velké Británii) dlouhodobě především koňské dostihy, kriket, box (rohování), četné formy zápasu a šermování, tenis, proto-atletické a později atletické soutěže, zejména chůze a běhy na nejrůznější vzdálenosti, a také *football* či *soccer*, předchůdci moderní kopané.

Vůbec nejoblíbenějším anglickým sportem byly vždy – a v řadě ohledů dodnes jsou, stačí se podívat na sportovní stránky anglických novin – koňské dostihy. Jejich aktivní provozování a vše, co se kolem nich odehrávalo, bylo z velké části spojeno s aristokratickými, respektive později s buržoazními (podnikatelskými) vrstvami. Dostihy se sice často konaly v plebejském prostředí, u příležitosti nejrůznějších venkovských oslav,

84 Čistě pro zajímavost: například Tim Harris a Mel Watman píší v souvislosti s dějinami sportu na Britských ostrovech o tzv. *tailteannanských hrách* (*Tailteannan Games*), jejichž počátky kladou do roku 632 před naším letopočtem; jiní autoři uvádějí dokonce rok 1829 př. n. l. Srv. HARRIS, T., *Sport: Almost Everything You Ever Wanted to Know*, London 2007; WATMAN, M., *History of British Athletics*, London 1968; MADDEN, D. H., *The Diary of Master William Silence: A Study of Shakespeare & of Elizabethan Sport*, London 1897.

85 Robert Dover (1575/82–1652) anglický právník, absolvent univerzity v Cambridgi (pravděpodobně *Queen's College*) a londýnských právnických kolejí v Gray's Inn. Podle některých odborníků se Dover inspiroval klasickým Řeckem, jeho „hry“ však byly v mnoha ohledech podobnější moderním olympiádám než antické klasice. Srv. WILLIAMS, J., *The Curious Mystery of the Cotswold „Olympick“ Games: Did Shakespeare Know Dover ... and Does It Matter?*, in: *Sport in History*, Vol. 29, No. 2, s. 150–170; HADDON, C., *The First Ever English Olympick Games*, London 2004, passim; WHITFIELD, Ch., *A history of Chipping Camden: and Captain Dover's Olympick Games*, Eton – Windsor 1958, passim; ROGAN, M. – ROGAN, M., *Britain and the Olympic Games. Past, Present, Legacy*, London 2011, s. 8–9.

svátků a trhů, přičemž logicky přitahovaly i další lidovou zábavu včetně té sportovní, hlavně boxu a zápasů, nemluvě o spoustě pouťových atrakcí všeho druhu. Vzhledem k tomu, že závodní koně byli takřka výlučně majetkem šlechticů, kteří platili i profesionální jezdce – žokeje (první se objevili na počátku 18. století), byl však vliv aristokracie naprosto rozhodující. Proto není divu, že první závazná pravidla dostihů a první kalendář (termínová listina) dostihových závodů vznikly v městečku Newmarket v hrabství Suffolk, konkrétně v tamním vznešeném, až snobském *The Jockey Club*.⁸⁶

Tento klub, založený roku 1752 v podniku *Star and Garter Pub* v londýnské ulici Pall Mall,⁸⁷ usiloval o kontrolu nad dostihovým sportem již od devadesátých let 18. století. V roce 1768 se stal jeho *senior stewardem*, faktickým prezidentem, sir Charles Bunbury,⁸⁸ první ze tří velkých „diktátorů turfu“ (*The Dictators of Turf*).⁸⁹ V roce 1830 se *Jockey Club* pokusil posílit exkluzivitu závodů v Ascotu (v hrabství Berkshire), konkrétně tamějšího Zlatého poháru (*Ascot Gold Cup*), tím, že umožnil vstup do hlediště pouze svým členům, členům prominentních londýnských klubů a pozvaným hostům z vysoké společnosti. Zdejší dostihy, stejně jako dostihy v Epsomu a na některých dalších závodističích, se tak rychle staly velkými společenskými událostmi, které přitahovaly příslušníky elitních vrstev i dynamické buržoazie.⁹⁰

Ve čtyřicátých letech 19. století se dostihový sport snažil formalizovat lord George Bentinck,⁹¹ známý jako „bič na podvodníky“ (*The Scourge*

86 Newmarket, nacházející se přibližně 65 mil (105 kilometrů) severně od Londýna, je hlavním centrem dostihového sportu ve Velké Británii dodnes. Nachází se zde největší tréninkové středisko ve Spojeném království a konají se zde významné závody. Srv. <http://www.newmarket.org.uk/>.

87 Srv. KOVÁŘ, M., Klubový Londýn, in: KOVÁŘ, M. a kol., *Londýn...*, s. 192–203.

88 Sir Charles Bunbury, šestý baronet z Bartonu (1740–1821) byl, mimo jiné, společně s Edwardem Smithem Stanleyem (1752–1834) iniciátorem dostihů na jednu a půl míle pro tříleté klisny. Srv. Races and Courses in Britain, in: *Georgian Index* – <http://www.georgianindex.net/Sport/Horse/races.htm>.

89 WOOD, G., End of an era as Jockey Club falls on own sword, in: *The Guardian*, 30. dubna 2006.

90 Mnozí příslušníci podnikatelských vrstev přirozeně usilovali o to, aby se na dostihovém sportu mohli podílet. Typickým příkladem byl John Gully (1783–1863), syn hostinského, jenž se stal nejprve zápasníkem a poté průmyslníkem, poslancem Dolní sněmovny (v roce 1832 za volební obvod Pontefract) a také pořadatelem dostihových závodů. Prudký rozkvět dostihového sportu umožnily v některých ohledech i důsledky průmyslové a dopravní revoluce, například rozvoj železnice, která usnadnila transport koní na závodističe, stejně jako dopravu závodníků, personálu i diváků. K této problematice srv. VAMPLEW, W., *The Turf*, London 1976, passim.

91 Lord George Cavendish-Scott-Bentinck (1802–1848), syn pátého hraběte z Portlandu a poslanec za King's Lynn, byl mimo jiné též vlastníkem stájí, které patřily k největším v Anglii, a „respektovanou, byť nepřilíh milovanou osobností dostihového světa“. VAMPLEW, W. – KAY, J., *Encyclopedia of British Horseracing*, Abingdon Oxton 2005, s. 97–98. Srv. též HUGGINS, M., Lord Bentinck, the Jockey Club and Racing Morality in Mid-Nineteenth Century England: The “Running Reign” Derby Revisited, in: *International Journal of the History of Sport*, Vol. 13, No. 3, December 1996, s. 432–444; MacINTYRE, A., Lord George Bentinck and the Protectionists: A Lost Cause?, in: *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 39, 1989, s. 141–165; DISRAELI, B., *Lord George Bentinck. A Political Biography*, London 1852.

of *Swindlers*). Po něm se práce chopil admirál Henry John Rous,⁹² který se zasloužil o zavedení nového startovacího systému, číslování koní a jejich pečlivější vážení (stejně jako vážení žokejů). Kromě toho, že se dostihy konaly stále častěji, závodili koně také podle stále jednodušších pravidel. V roce 1870 *The Jockey Club* ještě posílil svoji kontrolu nad tímto sportem, když k malé radosti jejich pořadatelů i početných fanoušků omezil počet menších, vesměs venkovských závodů.

Jeden z hlavních problémů, s nímž se musel dostihový sport vypořádat, byla rychle se šířící korupce. Sázky na vítěze často dosahovaly závratných výšin a bookmakeři, majitelé koní, trenéři a žokejové čelili silnému tlaku ze strany nepoctivců, kteří vycítili šanci na rychlé zbohatnutí. Především *Jockey Club* považoval situaci za velmi nebezpečnou, neboť znamenala – mimo jiné – jeho „infikování“ lidmi z nearistokratického prostředí, respektive lidmi nízkého společenského původu, nemluvě o tom, že vysoké byly nejen zisky, ale též ztráty, což vedlo nezřídka k projevům fyzického násilí, někdy i přímo na závodističích či v jejich bezprostředním okolí.⁹³

S podobnými problémy, tj. s korupcí (*corruption*), hazardem (*gambling*) a násilím (*violence*), se přirozeně nepotýkaly pouze koňské dostihy, nýbrž i další sporty, například *prize-fighting*, *wrestling* či závody v chůzi. Ve druhé polovině 18. a v 19. století století byl zejména hazard rozšířen natolik, že jej někteří příslušníci politických elit pokládali za významný společenský problém. Mnozí Angličané (Britové) dokonce spatřovali v posedlosti sportem a sázením a v neschopnosti soustředit se na „vážné věci“ a na „vážná témata“ jednu z příčin katastrofální porážky ve válce s americkými osadníky na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 18. století. O sto let později pak kolovaly po Londýně pamflety, které označovaly sport za kořeny a příčiny všech vážných problémů, jimž v té době ostrovní stát musel čelit.⁹⁴

Podobným vývojem jako koňské dostihy prošel i kriket. Také v tomto sportu si aristokraté dlouho drželi privilegované postavení. Profesionální hráči, soutěžící proti sobě v barvách toho či onoho příslušníka venkovské *gentry* i vyšší šlechty, byli nicméně známí již v době po restauraci stuartovské monarchie, tj. po roce 1660. Z roku 1727, kdy Jiří II. Hannoverský střídal na britském trůnu svého otce Jiřího I., pocházejí první

92 Henry John Rous (1795–1877) byl vynikající námořní důstojník a sportovec; v roce 1841 byl zvolen do parlamentu za Konzervativní stranu, o pět let později však křeslo ztratil. Srv. WOOD, G., *End of an era as Jockey Club falls on own sword*, in: *The Guardian*, 3. dubna 2006.

93 CUNNINGHAM, H., *Leisure in the Industrial Revolution*, London 1980, s. 25–27; LACQUER, T. W., *Religion and Respectability: Sunday Schools and Working Class Culture 1780–1850*, New Haven 1976, s. 324–240; FOSTER, J., *Class Struggles in the Industrial Revolution*, London 1974, s. 214 an.

94 Podle všeobecného přesvědčení měly sázení a hazard mnohem škodlivější dopad na *working classes* a na nižší společenské vrstvy obecně než na *ruling classes*. Srv. BAILEY, P., *Leisure and Class in Victorian England: Rational Recreation and the Contest for Control 1830–85*, London 1978, s. 90 an.

psaná pravidla kriketu;⁹⁵ v téže době se také hra začala šířit za hranice jihovýchodní Anglie. V první polovině 18. století získal výsadní postavení Marylebonský kriketový klub (*Marylebone Cricket Club*; MCC), jenž se stal – neformálně – hlavním centrem ctitelů této hry v zemi, podobným jako newmarketický *Jockey Club*.

Od dvacátých let 19. století se situace začínala, stejně jako v dostihovém sportu, pozvolna měnit. Také o kriket se zajímali stále více příslušníci podnikatelských vrstev. Příkladem může být yorkshireský rodák Thomas Lord,⁹⁶ na jehož pozemcích se usídlil výše zmíněný *Marylebone Cricket Club*. Lord kriket aktivně hrál, ale v zásadě k němu přistupoval jako pragmatický obchodník – když se mu naskytla výhodná nabídka, prodal pozemky prvnímu vážnému zájemci. V té době se již jednalo o nesmírně oblíbený sport. Utkání mezi elitními týmy, jež ve dvacátých a třicátých letech 19. století sledovaly až desítky tisíc diváků (dvacet, třicet, někdy i více tisíc), měly o to větší náboj, že se nezdálo, že se nejedná o zápasy mezi urozenými gentlemany (*gentlemen*) a profesionálními hráči (*players*).

Právě ve dvacátých a třicátých letech 19. století získával kriket pevnější organizační strukturu, hráči vyvíjeli nové techniky a s profesionalizací přicházelo i odměňování hráčů z nižších sociálních vrstev. V mnoha ohledech se jednalo o výsledky úsilí Williama Clarka,⁹⁷ hráče a podnikatele v tomto sportovním odvětví, který ve čtyřicátých letech vytvořil profesionální tým, s nímž cestoval a hrál po celé Anglii.

* * *

Na skutečnosti, že se pod záštitou šlechty často konaly nejen koňské dostihy a utkání v kriketu, ale i klání v tak „lidovém sportu“, jakým byly boxerské (rohovnické), kohoutí a další zápasy, o dalších sportovních aktivitách nemluvě, lze velmi dobře doložit, že od 16. po přelom 18. a 19. století k sobě měly oba světy anglické (britské) společnosti – svět privilegovaných aristokratů a lidových vrstev – ve „sportovní oblasti“ mnohem blíže, než by se dalo předpokládat a než píší někteří, zejména marxističtí historikové. Sport se pro ně stal jakousi „esencí angličanství“ (*Essence of Englishness*), která patřila k hlavním rysům, odlišujícím Angličany od cizinců.⁹⁸ Proto není divu, že někteří autoři v souvislosti se sportem ve Velké Británii píší

95 K dějinám této hry srv. například ALTHAM, H. S., *A History of Cricket*, London 1962.

96 Thomas Lord (1755–1832) je znám též jako jeden ze zakladatelů *Lord's Cricket Ground*, nejslavnějšího kriketového hřiště obecně, známého jako *Lord's*, které se nachází v *St. John's Wood* v severozápadním Londýně. Hlavním autorem futuristického tiskového střediska *Lord's Media Centre* (jehož oficiální název zní *J. P. Morgan Media Centre*) je český architekt Jan Kaplický (1937–2009), respektive jeho studio *Future Systems*.

97 William Clark (1798–1856) je dnes znám především jako zakladatel, manažer a kapitán týmu *All-England Eleven* (viz dále).

98 Srv. HARGREAVES, J., *Sport, Power and Culture. A Social and Historical Analysis of Popular Sports in Britain*, New York 1986, s. 34; HEATHORN, S., „Let Us Remember That We, Too, Are English“: Constructions of Citizenship and National Identity in English Elementary School Reading Books, 1880–1914, in: *Victorian Studies*, Vol. 38, No. 3, Spring 1995, s. 399–401.

o „nacionalistickém“ či „šovinistickém sentimentu“, jenž sílil s tím, jak se blížil konec 19. století.⁹⁹

Na počátku 19. století se nicméně sportovní aktivity začaly, v protikladu k výše uvedené skutečnosti, stále zřetelněji dělit na specifický druh exkluzivní zábavy, určené výhradně příslušníkům společenských elit, a na „lidový sport“ (*popular sport*) jako přirozenou součást „lidové kultury“ (*popular culture*), který bylo třeba – z pohledu zmíněných elit – nějakým způsobem „regulovat“. Na tomto trendu v zásadě nic nezměnilo ani více než dvacet let bojů s revoluční a napoleonskou Francií (1793–1815), během nichž britské prominentní společenské vrstvy schvalovaly, že se do sportovních aktivit zapojuje stále více lidí; válečný stav totiž vyžadoval obyvatelstvo v co nejlepší fyzické kondici a sport tomu podle nich mohl pomoci.

Jakmile ale „francouzské nebezpečí“ pominulo, nebylo již možno započatý vývoj zastavit. Prakticky po celé 19. století vzkvétal sport jako zábava privilegovaných společenských skupin a stále více se odděloval od sportování „plebejských vrstev“. Jako jeden příklad za všechny lze uvést založení a činnost klubu jachtařů (*The Yacht Club*), jenž dokonce získal královskou záštitu poté, co Koruně zaručil, že se členy budou moci stát pouze vlastníci lodí o výtlačku třicet a více tun, což fakticky znamenalo, že jím nemohl být nikdo nemajetný.

Tzv. „lidový sport“, součást výše zmíněné „lidové kultury“, se úspěšně rozvíjel od šedesátých let 17. století (tj. od restaurace Stuartovské monarchie) do počátku průmyslové revoluce, přibližně do roku 1760.¹⁰⁰ Typickou ukázkou byl tzv. „masopustní fotbal“ (*Shrovetide Football*), jenž se konal vždy o masopustním úterý a popeleční středě ve městě Ashbourne v anglickém hrabství Derbyshire již od 12. století (a možná od ještě starších časů, s výjimkou anglické [puritánské] revoluce z let 1640/42–1660), velmi vzdálený předchůdce dnešní kopané.¹⁰¹ Později se hrál i v jiných anglických vesnicích a městech – na poli, v ulicích, dokonce i v řece. Podobně tomu bylo s chodeckými závody (*foot-races*) či s během s býky v ulicích některých anglických městeček a měst.¹⁰²

Přibližně od třicátých let 19. století však začaly být sportovní aktivity *common people* ze strany privilegovaných vrstev v řadě ohledů omezovány, o čemž se dochovalo mnoho dokladů. Například v roce 1842 uložil beaconsfieldský soud mladým mužům z Aylesbury pokutu ve výši 15 šilinků (nebo šestitýdenní vězení) za to, že holdovali kriketu v neděli. Terčem útoků místních úřadů a církevních autorit, které pečlivě dohlížely na

99 Srv. POWELL, D., *Nationhood & Identity. The British State since 1800*, London – New York 2002, zejména s. 58–119.

100 Srv. THOMPSON, E. P., *Patrician Society Plebeian Culture*, in: *Journal of Social History*, Vol. 7, No. 4, 1974, s. 382–405.

101 Na počátku těchto her údajně sloužila jako „míč“ hlava, kterou popravčí vhodil mezi soutěžící po exekuci, jež zábavě předcházela.

102 MALCOLMSON, R., *Popular Recreations in English Society 1700–1850*, Cambridge 1973, *passim*.

„svěcení neděle“, se staly rovněž tzv. *Saint Mondays*, tj. pondělky vyhrazené nejrušnějším zábavám v pivnicích a dalších hospodách. Například v Birminghamu byl v roce 1836 uložen dvěma učňům jako trest měsíc těžkých prací za to, že se výše zmíněných zábav účastnili.¹⁰³ V letech 1788 až 1840 se zase pro změnu sabbatariáni, členové Královské společnosti na ochranu zvířat před krutým zacházením (*The Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals*; RSPCA), velmi snažili, aby dosáhli zákazu podobných slavností, jako byl běh s býky ulicemi města Stamfordu.

Tyto instituce, organizace či jednotlivci nakonec ve většině případů uspěli,¹⁰⁴ na čemž měly značný podíl i nově se formující policejní složky. Někteří historikové proto označují policisty z první poloviny 19. století za „lokaje buržoazie“,¹⁰⁵ jež usilovala o potlačení všech aktivit členů plebejských vrstev společnosti, které mohly potenciálně přerůst v násilné nepokoje namířené proti ní, zejména tzv. „brutálních sportů“. Kupříkladu v Leedsu byli policisté pověřeni, aby tvrdě zakročovali proti krutému zacházení se zvířaty,¹⁰⁶ a v mnoha anglických městech byli hospodští perzekvováni za to, že svým hostům umožňovali v neděli pít, hrát hazardní hry a provozovat různé sporty. Tvrdým postihům byl vystaven například box (přesněji řečeno box holými pěstmi; tzv. *bare-knuckle boxing*), jenž byl již v roce 1750 prohlášen za nezákonný. Nestalo se tak z obav, aby se boxeři nezranili, jak by se snad dnes mohl někdo domnívat, nýbrž proto, že tento sport přitahoval příliš mnoho zájemců – aktivních účastníků i fanoušků, kteří nepocházeli z privilegovaných ani majetných vrstev. K legalizaci boxu došlo až v roce 1867, kdy tzv. *Queensbury Rules* dala tomuto sportovnímu odvětví nová pravidla a formální rámec, který mu dosud scházelo.

Ruku v ruce s těmito represemi lidové zábavy a lidových forem „sportu“ šla výchovná činnost některých jednotlivců i institucí. Například jistý Samuel Gregg na svých pozemcích připravil prostor pro různé hry, taneční soutěže a pravidelné *tea-parties*, aby odvrátil pozornost *working classes* od „nežádoucích sportovních aktivit“. Podobně si počínali i bratři

103 Srv. REID, D., *The Decline of St Monday 1766–1876*, in: *Past and Present*, Vol. 71, No. 1, 1976, s. 76 až 101.

104 MALCOLMSON, R., c. d., s. 127–134. Podobných příkladů bychom mohli uvést mnoho ze všech částí Anglie. Tzv. *Improvement Act* z roku 1847, jenž zakazoval hrát fotbal v Leicesteru, vyprovokoval několik nepokojů, jež musely být v letech 1848–1849 potlačeny násilím (STORCH, R. D., *The Policeman as Domestic Missionary: Urban Discipline and Popular Culture in Northern England 1850–1880*, in: *Journal of Social History*, Vol. 9, 1976, s. 491–492). Podobně tomu bylo s oslavami svatého Bartoloměje ve východním Londýně, jež byly zakázány v roce 1855. K této problematice srv. CUNNINGHAM, H., *The Metropolitan Fairs*, in: DONAJGRODZKI, A. P. (ed.), *Social Control in Nineteenth Century Britain*, London 1978.

105 STORCH, R. D., *The Plague of Blue Locusts 1840–57*, in: *International Review of Social History*, Vol. 20, 1975, s. 84.

106 Represe se přirozeně netýkaly lovu ani honů na lišku, exkluzivní zábavy aristokracie v jejich venkovských sídlech.

Ashworthové v Boltonu¹⁰⁷ či Benjamin Heywood,¹⁰⁸ bankéř a filantrop z Manchesteru, jenž ve třicátých letech otevřel lyceum pro chlapce z dělnických rodin; součástí vyučování byly v tomto případě i „vhodné sportovní aktivity“.¹⁰⁹ Stejnou motivaci měl pravděpodobně i lékař William Penny Brookes z Much Wenlocku ve Shropshire,¹¹⁰ osvícený muž odhodlaný alespoň lokálně zlepšit těžký úděl námezdně pracujících. Proto nejprve založil čtenářskou společnost a poté, aby nezůstalo pouze u kultivace duševního obzoru dělníků, v roce 1850 ustavil *Wenlock Olympian Class*.¹¹¹

Tato skromná instituce ještě v témže roce uspořádala první „olympijské hry“, jež se konají až do dnešních dnů, třebaže se časem staly pouze zajímavou místní kuriozitou. Postupný úpadek wenlockských her ovšem neznamenal, že by Brookes na své aktivity ve sportovní oblasti rezignoval. Ještě v roce 1890 přivítal na svém panství barona de Coubertina a uspořádal hry na jeho počest. V podstatě se dá tvrdit, že Brookesova myšlenka „pozvednout [prostřednictvím olympijských her – pozn. aut.] morální [či duchovní – pozn. aut.], fyzickou a intelektuální úroveň [obyvatel města a jeho okolí – pozn. aut.]“ je velmi blízká myšlence, na níž stojí moderní olympijské hry i v dnešní době. Každý pořadatel hostící sportovce z celého světa, Londýn v roce 2012 nevyjímaje, se nijak netají tím, že jedním z cílů her je – kromě olympijských ideálů obecně – prospět městu, jež je pořádá; málokdy je ovšem tato motivace tak zřejmá jako v případě dnešní britské metropole. Skutečnost, že se jeden ze dvou maskotů londýnských her jmenuje Wenlock, je v tomto ohledu příznačná.¹¹²

V zásadě lze říci, že na konci první poloviny 19. století uniklo represím a výchovně-didaktické činnosti jednotlivců (nezřídka metodistů) i nejrůznějších institucí, včetně tzv. nedělních škol (*Sunday Schools*), namířených proti *popular sport* a proti *popular culture* obecně, jen málo přísluš-

107 Henry Ashworth (1794–1880) byl podnikatel a politik, stoupenec chudinských zákonů z roku 1834, ale zároveň rozhodný odpůrce odborů, zakladatel Ligy proti obilním zákonům (*Anti-Corn Law League*); jeho bratr Edmund Ashworth (1800–1881) byl rovněž podnikatelem a členem ligy.

108 Sir Benjamin Heywood (1793–1865), finančník a filantrop, zakladatel *Manchester Mechanics' Institute* (v jehož prostorách byl založen *Trades Union Congress*; TUC – viz následující kapitola) a jeho prezident (1825–1840), poslanec dolní komory parlamentu (1831–1832) a stoupenec volební reformy (za což obdržel titul baroneta).

109 BAILEY, P., c. d., 44–46.

110 K životu a dílu tohoto muže srv. ASHRAFIAN, H., William Penny Brookes (1809–1895): *Forgotten Olympic Lord of the Rings*, in: *British Journal of Sports Medicine*, ročník 2005; FURBANK, M. – CROMARTY, H. – McDONALD, G., *William Penny Brookes and the Olympic Connection*, Much Wenlock 1996; MULLINS, S., *British Olympians: William Penny Brookes and the Wenlock Games*, London 1986; NICOLLE, D., *William Brookes and the Olympic Games*, Wem 2010.

111 Odborníci nepochybně o tom, že tak učinil na základě znalosti vysoce ceněné knihy spisovatele, antikváře a rytce Josepha Strutta (1749–1802) *Sports and Pastimes of the People of England*, jež vyšla poprvé v roce 1801. Portrét tohoto ctihodného muže najdete v londýnské Národní portrétní galerii (*The National Portrait Gallery*).

112 Současně není pochyb o tom, že by Brookes velmi potěšilo, kdyby věděl, že v Much Wenlocku byla nedávno otevřena škola, jež nese jeho jméno (*William Brokes School*).

níků *working classes*.¹¹³ Část se jich navzdory své protináboženské orientaci dokonce dostala do jejich vlivu. Někteří dělničtí vůdci, jako například William Lovett či Thomas Cooper, snad právě proto – na první pohled překvapivě – sdíleli puritánskou nechuť vůči alkoholu a obhroublým či krutým zábavám. Některé druhy lidového sportu tak fakticky zanikly, jiné se začaly pozvolna přizpůsobovat nové době.¹¹⁴

* * *

O tzv. středním viktoriánském období (od poloviny čtyřicátých do poloviny osmdesátých let 19. století) historikové oprávněně píší jako o éře hospodářského rozkvětu a relativního sociálního klidu a stability, kdy se podnikatelské vrstvy stále více prosazovaly na úkor aristokracie, jež si nicméně i nadále držela klíčové pozice ve vládě a státní správě.¹¹⁵ Pokud jde o přizpůsobování se sportu novým podmínkám, významnou roli sehrály tzv. *public schools*, soukromé internátní školy pro chlapce z lepších rodin. Jejich cílem bylo nejen vychovávat budoucí vůdčí představitele státu, ale také „integrovat příslušníky starých venkovských aristokratických rodin s příslušníky nastupující buržoazie“.¹¹⁶

Úspěch *public schools* závisel na lidech, jakými byli například Thomas Arnold, ředitel školy v Rugby v letech 1828–1842, výjimečný muž, jenž proslul nejen tím, že usiloval o symbiózu výše zmíněných společenských vrstev, ale také tím, že prosazoval sport a „sportovní kulturu“ jako součást výchovy příslušníků osvícené vládnoucí třídy, „kteří budou schopni postavit se ‚zločinům torýsismu‘, nenasytlosti a vulgaritě průmyslníků i socialistickým nárokům ‚utlačovaných vrstev‘“. Výsledkem tohoto výchovného procesu měl být „křesťanský gentleman“ (*Christian Gentleman*), intelektuálně brilantní i fyzicky zdatný mladý muž s vynikajícími morálněvolnými vlastnostmi, získanými mimo jiné díky sportu.¹¹⁷ Rychlost, s níž se Arnol-

113 LACQUER, T. W., c. d., s. 234–240; FOSTER, J., c. d., s. 214 an.; JOYCE, P., *Work, Society and Politics*, London 1980, s. 240 an.; HARRISON, B., *Religion and Recreation in Nineteenth-Century England*, in: *Past and Present*, Vol. 38, No. 1, 1967, s. 98–125.

114 K technologickému pokroku, jenž s těmito změnami úzce souvisel, srv. studii z dějin amerického sportu BETTS, J. R., *The Technological Revolution and the Rise of Sport*, in: *The Mississippi Valley Historical Review*, Vol. 40, No. 2, September 1953, s. 231–256; PAXSON, F. L., *The Rise of Sport*, in: *The Mississippi Valley Historical Review*, Vol. 4, No. 2, September 1917, s. 143–168.

115 Srv. GRAY, R., *Bourgeois hegemony in Victorian Britain*, in: BLOOMFIELD, J. (ed.), *Class, Hegemony, and Party*, London 1977, passim. K celému střednímu viktoriánskému období srv. vynikající syntézu HOPPEN, K. T., *The Mid-Victorian Generation, 1846–1886, The New Oxford History of England*, Oxford 1998/2008, passim.

116 K problematice *public schools* srv. dnes již klasické práce BAMFORD, T. W., *The Rise of the Public Schools*, London 1967; BRIGGS, A., *Thomas Hughes and the Public Schools*, in: BRIGGS, A., *Victorian People*, Harmondsworth 1971; MACK, E. C., *The Public Schools and British Opinion 1760–1860*, Westport 1973; SIMON, B. – BRADLEY, L., *The Victorian Public School*, Dublin 1975; GATHORNE-HARDY, J., *The Old School Tie: The Phenomenon of the English Public School*, New York 1977. Z novějších studií srv. například BERGHOF, H., *Public Schools and the Decline of British Economy 1870–1914*, in: *Past & Present*, No. 129, November 1990, s. 148–167.

117 JAMES, C. L. R., *Beyond a Bondary*, London 1976, s. 163.

dovy ideály šířily, svědčila jednak o jejich přitažlivosti, jednak o tom, že své příznivce našly i mezi některými příslušníky společenské elity.

Na sportovní aktivity kladl velký důraz rovněž Thomas Hughes, právník a autor knih *Školní dny Toma Browna* (*Tom Brown's School Days*; 1857) a *Tom Brown v Oxfordu* (*Tom Brown at Oxford*; 1861).¹¹⁸ Hughes pokládal sport, například kriket či *football*, jenž byl v *public schools* velmi oblíbený, za jeden z nejdůležitějších prostředků k získání ctností nezbytných pro viktoriánského gentlemana – vysoké morálky, schopnosti vést druhé, ale také přizpůsobit se autoritě a jednat ve shodě s ní ku prospěchu společnosti, vlastenectví a fyzické zdatnosti. Ta, respektive její kult (*Cult of Athleticism*),¹¹⁹ měla velmi blízko k mužnosti, statečnosti či srdnatosti – právě tak bychom mohli zřejmě nejlépe přeložit tehdy často opakovaný výraz *manliness*. Odtud byl již jenom krok ke kultu tzv. *Muscular Christianity*, o němž kromě Hughese psal také Charles Kingsley,¹²⁰ autor románu *Two Years Ago* (1857), v němž jasně poukázal na spojitost dobrého charakteru a fyzické kondice. Podobně tomu bylo i v případě románu *Guy Livingstone, or Thorough* (1857), jehož autorem byl spisovatel a právník George Alfred Lawrence.¹²¹ Stejné názory zastávali i Lesley Stephen¹²² a George Meredith.¹²³ Kromě výše uvedených autorů měly na diskuse týkající se *Muscular Christianity* vliv též myšlenky filozofa a sociologa Herberta Spencera.¹²⁴

Hlavními sporty, které měly k dosažení výše zmíněných ideálů přispět, se na většině *public schools* staly, jak jsem již zčásti naznačil, kriket a posléze i fotbal, o němž bude – hned z několika důvodů – podrobněji

118 K životním osudům a dílu Thomase Hughese (1822–1896) srv. například HARRISON, J. F. C., *A History of the Working Men's College (1854–1954)*, London 1954. Srv. též DE S. HONEY, J. R., *Tom Brown's Universe: The Development of the Victorian Public School*, London 1977.

119 Srv. MANGAN, J. A., *Athleticism in the Victorian and Edwardian Public School. The Emergence and Consolidation of an Educational Ideology*, Cambridge 1981.

120 Charles Kingsley (1819–1875), duchovní anglikánské církve, univerzitní profesor – historik moderních dějin v Cambridge a romanopisec. Kromě románu *Two Years Ago* (1857) je znám rovněž jako autor práce s názvem *The Heroes* (1856), v níž zpracoval témata z řecké mytologie pro dětské čtenáře. Proslul též jako sympatizant evoluční teorie Charlese Darwina.

121 George Alfred Lawrence (1827–1876), spisovatel a právník, absolvent *Balliol College* v Oxfordu. Svě nejslavnější dílo z roku 1857 vydal anonymně, a teprve poté, co dosáhl úspěchu, začal psát pod vlastním jménem. Je znám jako jeden ze zakladatelů literárního žánru, jehož hrdiny byli úspěšní sportovci, lovci či dobrodružové obecně.

122 Sir Lesley Stephen (1832–1904), respektovaný literární kritik a vydavatel prvních šestadvaceti svazků *Národního biografického slovníku* (*The Dictionary of National Biography*; 1885–1891), otec Virginie Woolfové a Vanessy Bellové.

123 George Meredith (1828–1909), romanopisec a básník. Největší proslulosti dosáhl na sklonku života, kdy se stal nástupcem lorda Tennysona jako prezident *Society of Authors*. V roce 1905 mu král Eduard VII. udělil za zásluhy o krásnou literaturu řád *Order of Merit*.

124 Herbert Spencer (1820–1903), filozof, biolog, sociolog a teoretik klasického liberalismu, stoupenec evoluční teorie, kterou popsal ve svém díle *Principy psychologie* (*Principles of Psychology*; 1855), a sociálního darwinismu.

K *Muscular Christianity* obecně srv. HALEY, B., *Sports and the Victorian World*, in: *Western Humanities Review*, Vol. 22, 1968, s. 116; BAILEY, P., c. d., s. 72.

řeč později. Ředitelé mnoha slavných škol, například George Edward Lynch Cotton z *Marlborough College* (1813–1866), Edward Thring z *Uppingham School* (1821–1887),¹²⁵ Hely Hutchinson Almond z *Loretto School* ve skotském Musselburghu (1832–1903) a Edmond Warre z Etonu (1837–1920), se stali nadšenými stoupenci a propagátory fyzické zdatnosti. Většina z nich byla i zastánci přísné, spartánské výchovy, což vedlo ke vzniku specifické atmosféry, jež byla pro tento typ škol v Anglii (Velké Británii) ve druhé polovině 19. a v první polovině 20. století příznačná.

O významu sportu na *public schools* svědčí i čísla. Díky zprávě tzv. Clarendonovy komise (*Clarendon Commission*) ze šedesátých let 19. století víme, že například v Etonu věnovali žáci denně mezi čtyřmi a půl až šesti hodinami studiu a mezi pěti až sedmi hodinami denně kriketu. V Harrow-on-the-Hill trávili studenti na kriketovém hřišti čtyřiaadvacet hodin týdně, zatímco v Rugby „pouhých“ patnáct hodin.¹²⁶ Není divu, že současníci i historikové psali, respektive píší, o tzv. „hrací mánii“ či o „posedlosti hrou“ (*games mania*), případně o „kultu her“ (*cult of games*).

„Hry“ (*games*) byly oblíbené i proto, že kladly větší důraz na „týmovou práci“ (*team work*), a tím posilovaly identifikaci žáků či studentů s tou kterou školou a – současně – rivalitu s jinými školami, jak ukáží později podrobněji na příkladu fotbalu. Velký důraz byl kladen též na *fair play*, tj. na hru podle pravidel. K chování hráče-gentlemana patřilo, že bude respektovat verdikt rozhodčího i v případě, když se zjevně zmýlí. Důležitou roli hrály také výběr a role kapitána či vůdce (*leader*) týmu. Tento *cult of leadership* byl úzce spojen s anti-intelektualismem, jenž začínal ve druhé polovině 19. století nabývat na síle v přímé souvislosti s růstem popularity sportu a také s tím, že sport měl pomáhat formovat osobnosti, respektive charakteru a vzorce chování, které Britové u svých elit předpokládali a očekávali (viz výše).¹²⁷

S rozvojem nejrůznějších sportovních aktivit a s jejich podporou na *public schools* a na univerzitách v Oxfordu a Cambridgi přirozeně rostl i počet specializací (sportovních odvětví) sportovních klubů a asociací.¹²⁸ V šedesátých letech 19. století vznikly Fotbalová asociace (*Football Association* – FA; 1863), Amatérský atletický klub (*Amateur Athletic Club* – AAC; 1866),¹²⁹

125 Srv. PARKIN, G. R., *Edward Thring, headmaster of Uppingham school – Life, Diary and Letters*, London 1898.

126 MANDLE, W. F., *Games People Played: Cricket and Football in England and Victoria in the Late 19th Century*, in: *Historical Studies*, Vol. 15, 1973, s. 511–535.

127 Srv. STODDART, B., *Sport, Cultural Imperialism, and Colonial Response in the British Empire*, in: *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 30, No. 4, October 1988, s. 649–673; WILKINSON, R., *The Perfects*, Oxford 1964, s. 81–84. K roli, kterou hrál sport při budování impéria, srv. též vynikající, dnes již klasickou práci HYAM, R., *Britain's Imperial Century, 1815–1914: A Study of Empire and Expansion*, New York 1976. Podobně i MANGAN, J. A., *The Games Ethic and Imperialism*, London 1986; BOURDIEU, P., *Sport and Social Class*, in: *Social Science Information*, Vol. 17, No. 6, 1978, passim.

128 Srv. DESLANDES, P. R., „The Foreign Element”: Newcomers and the Rhetoric of Race, Nation, and Empire in “Oxbridge” Undergraduate Culture, 1850–1920, in: *The Journal of British Studies*, Vol. 37, No. 1, January 1998, s. 54–90.

129 Zakladateli tohoto klubu byli členové *Ex-Oxbridge Gentlemen & London Club*.

Cyklistická unie (*Bicycle Union* – BU; 1866), Národní olympijská společnost (*National Olympian Society* – NOS; 1866), Amatérská plavecká asociace (*Amateur Swimming Association* – ASA; 1869), Anglická amatérská atletická asociace (*Amateur Athletic Association of England* – AAA; 1880),¹³⁰ jež byla vůbec nejstarší národní atletickou organizací na světě, a mnohé další. Zároveň se začaly pořádat i první oficiální soutěže – veslařské závody mezi univerzitami v Oxfordu a Cambridgi (1849), amatérský, profesionální i „otevřený“ (*open*), tj. společný šampionát v golfu (jeho pořadatelem byl skotský *Prestwick Golf Club* v roce 1860), fotbalový *FA Cup* (1871), utkání v kriketu, v nichž se *Derbyshire County Cricket Club* dvakrát střetl s týmem z Lancashire (1873), a podobně. Rychle se vyvíjely i další stále oblíbenější sporty – tenis, kriket, gymnastika či horolezectví.¹³¹

S rozvojem sportovních institucí a soutěží byla velmi úzce spojena též otázka amatérismu. Odhlédneme-li od skutečnosti, že většina sportovních klubů umožňovala členství se všemi privilegii pouze občanům s volebním právem, jimiž byli až do volební reformy z roku 1832 z drtivé většiny jenom vlastníci půdy,¹³² pak platila ještě jedna zásada: členem klubu se nemohl stát nikdo, kdo provozoval ten či onen sport za peníze. O otázku profesionalismu, respektive amatérismu šlo v tomto případě až na druhém místě, hlavním důvodem byla již zmíněná snaha elity udržet exkluzivitu klubů a nepustit na hřiště příslušníky nižších společenských vrstev jako sobě rovné.

Typickým příkladem bylo veslování, sport, ve kterém profesionálové (tj. ti, kteří byli za své výkony, respektive za svoji práci placeni) mohli přijít do kontaktu se členy klubu pouze při přípravě na jejich závody, zejména jako jejich trenéři či sparringpartneři. Různý sociální status přitom nebyl jediným rozdílem mezi amatéry (*gentlemen*) a profesionály (těmi ostatními). V průběhu 19. století se rozvinuly taktéž dva odlišné veslařské styly: vzhledem k tomu, že vznešení gentlemani upřednostňovali elegantní dlouhé záběry vesel, byly všechny ostatní způsoby veslování (tzv. *anything goes styles*) pokládány za nepřijatelné, neboť odkazovaly k nižšímu sociálnímu postavení sportovců. Posléze oficiálové místního veslařského klubu dokonce učinili rozhodnutí, jež přímo znemožňovalo soutěžit „řemeslníkům, dělníkům a všem ostatním, kteří se živili manuální prací“.¹³³ Podle některých historiků měl tento přístup za následek po-

130 AAA byla založena 24. dubna 1880 po dlouhé době, kdy byla atletika v Anglii (Velké Británii) přehlížena, a poté začala výrazně přispívat k rozvoji amatérské atletiky v zemi. U jejího založení stáli tři studenti Oxfordské univerzity – Clement Jackson, Montague Shearman a Bernhard Wise, kteří sehráli klíčovou roli i při organizaci prvního mistrovství AAA, jež se konalo 3. července 1880 v Lillie Bridge. Ženská AAA byla založena až v roce 1922. V obou případech se de facto jednalo o lehkootletický šampionát Velké Británie.

131 Srv. ARLOTT, J. (ed.), *The Oxford Companion to Sports and Games*, London – New York – Oxford 1975, passim.

132 Srv. PUGH, M., *The Evolution of the British Electoral System, 1832–1867*, London 1988.

133 Soutěžit mohli naopak studenti *public schools* a slavných univerzit v Oxfordu a Cambridge.

sílení exkluzivity sportu jako zábavy určené výhradně pro společenskou elitu a také to, že se tím Velká Británie připravila o mnoho sportovních talentů, třebaže to tehdy nijak bolestně nepocítovala.¹³⁴

Ve skutečnosti nebyly přehrady tak nepropustné. Například v kriketu se nižší společenské vrstvy nepodařilo ze hry nikdy plně vyloučit; jejich příslušníci pouze měli – jako profesionálové – nižší status. Přesto byly některé nezávislé profesionální týmy, například *The All England Eleven* (AEE),¹³⁵ založený v roce 1846 již zmíněným nottinhamshireským hráčem Williamem Clarkem a skládající se z hráčů nízkého sociálního původu, velmi úspěšné.¹³⁶ Členové AEE se dokonce snažili vzdorovat Marylebonskému kriketovému klubu (viz výše). Došlo i k pokusům ustavit jakýsi „kriketový parlament“, který by nahradil autoritu MCC. Rozkol vyvrcholil v roce 1866, kdy se profesionálové ze severu země odtrhli od týmů z jihu Anglie, což znamenalo zcela zásadní krok ohrožující převahu urozených a bohatých gentlemanů. Ti proto reagovali velmi tvrdě: profesionálové byli vyloučeni z *Lord's Cricket Ground* a hráči ze severu byli pokládáni za vyvrhely (vyvržence), což potvrdilo dominantní postavení aristokratů a příslušníků podnikatelských vrstev. Ve vývoji, o němž je řeč, tak sehrál kriket nanejvýš příznačnou roli.

* * *

Pokrok se ale zastavit nedal. Také tovární dělníci si časem začali podle již existujících vzorů zakládat sportovní „kluby“. Jako příklad lze uvést činnost reverenda Henryho Sollyho,¹³⁷ zakladatele *Working Men's Club* a *Institute Union* z roku 1863, díky němuž a dalším jemu podobným mužům nabíralo tzv. *working mens' club movement* rychle na síle¹³⁸ (podobné úsilí vyvíjela i *London Working Men's College*) a stalo se obecně jedním z hlavních nástrojů kulturní (v tomto případě sportovní) integrace dělnictva do společnosti.¹³⁹

134 Pro téma této knihy je důležité, že zmíněný přístup v řadě ohledů přetrvával ještě i v době konání olympijských her v roce 1948, kdy se již jeho důsledky projevíly dosti výrazně. K problematice britských společenských tříd či vrstev obecně srv. vynikající studii Davida Cannadinea, vydanou poprvé na *Yale University* v roce 1998. CANNADINE, D., *Class in Britain*, New Haven, 1998.

135 K dalším profesionálním kriketovým týmům patřily *United North of England Eleven* (UNEE) či *United South of England Eleven* (USEE), jež úzce spolupracovaly s tzv. *GW Grace* (zkratka *Dr. William Gilbert Grace*), což byl amatérský klub z Downendu poblíž Bristolu.

136 Kromě Williama Clarka (1798–1856) patřili k nejlepším hráčům George Parr, William Caffyn, John Wisden, William Lillywhite, Alfred Mynn a Nicholas Felix.

137 Henry Solly (1813–1903), sociální reformátor, neúnavný zakladatel charitativních organizací, *working men's clubs* a propagátor tzv. „zahradních měst“. Srv. RUSTON, A., H. Solly, the omnibus radical: Rev. Henry Solly (1813–1903), in: *Transactions of Unitarian Historical Society*, Vol. 19, No. 2, 1987–1990, s. 78–91.

138 Srv. HALL, B. T., *Our Sixty Years. The Story of the Working Men's Club and Institute Union*, London 1922, zvláště 6. kapitola; MARLOW, L. A., *Leisure Institutions and the Working Class: A History of Working-Men's Clubs, 1860–1900*, Ph.D. Thesis, University of Warwick 1980, zvláště s. 345–358, 447–449.

139 Srv. HANHAM, H. J., *Politics and Community Life in Victorian and Edwardian Britain*, in: *Folk Life*, Vol. IV, 1966, s. 5–14; GARRARD, J. A., *Parties, Members and Voters after 1867: A Local Study*, in: *Historical Journal*, Vol. XX, 1977, s. 145–163.

V souvislosti s tím je třeba připomenout důležitou roli, která v tomto procesu náležela sportovně založeným duchovním (*athletic clergymen*), což se týkalo především fotbalu, kriketu i dalších sportů.¹⁴⁰ Podobný cíl sledovala mnohá církevní, respektive náboženská sdružení, například *The Young Men's Christian Association* (YMCA).¹⁴¹

Na druhé straně represivní složky státní správy i některých církevních organizací proti příslušníkům sportujících *working classes* stále ještě čas od času zasahovaly,¹⁴² v důsledku čehož docházelo k místním nepokojům. Z incidentů, k nimž došlo kvůli „nežádoucím sportovním aktivitám“, lze zmínit například střety mezi policisty a mladíky, kteří si oblíbili *foot-racing* ve West Ridingu, konkrétně ve Wakefeldu, na konci padesátých let. Policisté bojovali i proti hazardním hráčům vyskytujícím se v blízkosti různých sportovních i „sportovních“ utkání (například kohoutích zápasů). Na počátku sedmdesátých let pak parlament schválil zákon, který zakazoval Londýňanům *racing en-masse*, stejně jako nezávanou zábavu spojenou s koňskými dostihy na okrajích metropole.

Mnozí příslušníci *working classes* se ale k novému trendu, tj. zakládání organizovaných sportovních klubů, nepřipojili a zůstávali neochvějně věrní „svým“ tradičním sportům a zábavám. Jako příklad lze uvést jejich přetrvávající zájem o box, konkrétně o „velký mač“ (*Great Match*) z jara 1860, kdy obrovský dav, v jehož řadách se údajně nacházel i ministerský předseda vikomt Palmerston,¹⁴³ sledoval zápas Angličana Toma Sayerse¹⁴⁴ a amerického šampiona Johna Camela Heenana. Utkání, pokládané za první neoficiální mistrovství světa, skončilo ve dvačtyřicátém kole po více než dvou hodinách urputného boje (!) předčasně pro nepokoje, kte-

140 Srv. WALVIN, J., *The People's Game*, London 1975, s. 56–58; BEST, G., *Mid-Victorian Britain*, London 1972, s. 209–211.

141 Zanedbatelná nebyla – odhlédneme-li od církevních organizací – ani činnost tzv. *The Volunteers* (celým názvem *Volunteer Force*), polovojeenské organizace založené v roce 1859, pro niž byl sport jednak prostředkem k udržení dobré fyzické kondice, jednak na sportovních akcích získávala nové členy.

142 Například v Boltonu byl v roce 1866 zatčen muž běžící v ulicích města kvůli neslušnému (doslova obscénnímu), tj. sportovnímu oblečení, odhalujícímu nohy. Srv. STORCH, R. D., *The Policeman*, s. 482 an.

143 Henry John Temple, třetí vikomt Palmerston (1784–1865), britský politik a státník, ministerský předseda v letech 1855–1858 a 1859–1865. Do dějin vstoupil především díky razantnímu prosazování národních zájmů v zahraničí, například během druhé Opiové války proti Číně (1856), v závěru Krymské války (1855–1856) a při potlačování povstání v Indii (tzv. povstání sípáhiů v roce 1858). Srv. BOURNE, K. (ed.), *Palmerston: The Early Years, 1784–1841*, London 1982; BROWN, D., *Palmerston*, New Haven, Connecticut 2010.

144 Tom Sayers (1826–1865) byl anglický boxer, který dosáhl vynikajících výsledků, třebaže měřil pouhých pět stop a osm palců a nikdy nevážil více než 150 liber; zemřel pět let po ukončení aktivní kariéry, pohřben je na londýnském *Highgate Cemetery* (srv. KOVÁŘ, M., *Mrtvý Londýn*, in: KOVÁŘ, M. a kol., *Londýn...*, s. 224–235). K ohlasu Sayerseho životního zápasu srv. *The Times*, 18. dubna 1860; *The Saturday Review*, 21. dubna 1860. Americký tisk o zápase psal již na konci března: *The New York Clipper*, 31. března 1860. K Sayerseho životním osudům srv. LANGLEY, T., *The Life of Tom Sayers*, Leicester 1973; LLOYD, A., *The Great Prize Fight*, Cassell 1977; WRIGHT, A., *Tom Sayers: the last great bare-knuckle champion*, Brighton 1994.

ré vypukly v řádách publika, když se zdálo, že Američan je již blízko vítězství. Rozhodčí nakonec oznámili remízu, což vzbudilo u zámožských fanoušků značnou nevoli.¹⁴⁵ Sayers se v Británii přesto stal národním hrdinou a získal od dobrovolných přispěvatelů přes tři tisíce liber, což mu umožnilo ukončit kariéru a odejít na odpočinek. Pokud jde o důsledky „velkého mače“, londýnská policie a metropolitní soudy se jimi zabývaly takřka po celý zbytek roku, přičemž vynesly různé tvrdé tresty a dospěly k závěru, že podobné druhy sportu jsou nebezpečné pro jejich aktéry a především pro společnost.

V roce 1865 se však i box, označovaný jeho zastánci za „ušlechtilé umění sebeobranu“ (*notable art of self-defence*), dočkal prvních regulací a platných pravidel. Do značné míry se jednalo o zásluhu markýze z Queensbury, mimo jiné vynikajícího sportovce a popularizátora sportu včetně boxu.¹⁴⁶ V první řadě šlo o zavedení kol o stejné délce a používání boxerských rukavic, jež mělo zabránit nejhorším zraněním. „Plebejské vrstvy“ ale pokládaly zápas v rukavicích za „měkký“ a „zženštilý“ a preferovaly i nadále *bare-knuckle boxing*.

Britští dělníci stále milovali i některé skutečně kruté „sporty“, například tzv. *rat-baiting* (někdy i *ratting*), spočívající v sázení na to, který cvičený pes zakousne v určeném časovém limitu více krys. Spotřeba alkoholu při jeho sledování dosahovala takového množství, že policie městských částí, kde se „utkáni“ konala, i městské úřady vyhlašovaly pohotovost, aby zabránily nejhoršímu,¹⁴⁷ nemluvě o nejrůznějších akcích, jimiž se snažily provozovatelům takovýchto „sportů“ bránit v činnosti.¹⁴⁸ Poslední veřejný „zápas“ tohoto typu se konal, pokud je známo, v Leicesteru v roce 1912.

Velmi oblíbené zůstávaly i chodecké závody (*pedestrianism*), jež ovšem měly s dnešní závodní chůzí jen málo společného. Profesionální chodci, často placení svými „vlastníky“, vesměs aristokraty či podnikateli, sou-

145 John Camel Heenan (1834–1873) požadoval po „skandální remíze“ nové utkání, Sayers však znovu boxovat odmítl. Po návratu do Spojených států získal Heenan od dobrovolných přispěvatelů 10 000 dolarů, ale přesto se v zemi, kde propukla občanská válka, dlouho nezdržel a znovu odjel do Británie. Po zápase s dalším anglickým boxerem Tomem Kingem (1835–1888), v němž Heenan podle mnoha odborníků nespravedlivě prohrál, již nikdy neboxoval. Po válce přesídlil do USA, kde se věnoval hazardním hrám a v roce 1873 zemřel na tuberkulózu.

146 John Sholto Douglas, devátý markýz z Queensbury (1844–1900) byl skotský šlechtic, známý rovněž svým vyhoceným ateismem a aférou, týkající se mileneckého vztahu jeho syna „Bosieho“ a slavného spisovatele Oscara Wildea. Srv. SOUKUP, J., *Obět viktoriánské morálky? Soudní proces s Oscarem Wildem* (1895), in: *Divadelní noviny*, č. 13, 2006, s. 10.

147 Srv. FLEIG, D., *History of Fighting Dogs*, T. F. H. Publications 1996, s. 105–112; HOMAN, M., *A Complete History of Fighting Dogs*, Howell Book House Inc. 2000, s. 121–131; MAYHEW, H., *London Labour and the London Poor*, London 1851, Vol. 3, s. 5; SULLIVAN, R., *Rats: Observations on the History and Habits of the City's Most Unwanted Inhabitants*, Bloomsbury 2004, devátá kapitola.

148 K této problematice srv. HARRISON, B., *Drink and the Victorians: The Temperance Question in England, 1815–1872*, London 1971; SHIMAN, L., *Crusade against Drink in Victorian England*, Basingtoke 1988; WILSON, G. B., *Alcohol and the Nation: A Contribution to the Study of the Liquor Problem in the United Kingdom from 1800 to 1935*, London 1940.

těžili v chůzi pozadu, obtíženi nejrůznějšími břemeny, například kládami či kameny, v některých případech před sebou tlačili trakaře plné cihel. Šampioni se často honosili zvučnými jmény – *The Gateshead Clipper*, *The Norwich Milkboy*, *The Crow-Catcher* a podobně. Jejich soupeření nezřídka přihlížely tisícovky nadšených diváků. Závodníci i fanoušci byli často tak nezkrotní a divocí, že děsili ctihodné občany, kteří byli nuceni obracet se ve strachu o škody na majetku i na zdraví o pomoc k policii.

Podobně tomu bylo u veslování, přirozeně nikoli u veslování, jehož vrcholem byla královská regata v Henley. V Londýně, ale například i v povodí řeky Tyne v Northumbrii, vznikla řada profesionálních veslařských týmů, které spolu soutěžily o „pěkné peníze“, stejně jako jednotlivci. Mimořádné proslulosti dosáhl kupříkladu tamní horník Harry Clasper, za nímž soupeři přijížděli až ze vzdálené metropole. Když v roce 1872 zemřel, sešlo se na jeho pohřbu na 130 000 lidí, včetně příslušníků místní smetánky.¹⁴⁹

Sever země byl vůbec specifický, neboť zde existovalo mnoho regionálních variant anglických (tj. jiho- či západoanglických, případně londýnských) sportů. Za zmínku stojí rovněž fakt, že místní převážně hornické komunity úspěšně vzdorovaly snahám o kultivaci sportovních aktivit. Nejoblíbenější zde byly bowling, šipky, klasické chodecké závody i závody s handicapem, psí dostihy a již zmíněné veslování. Přirozeným centrem většiny „sportovních aktivit“ byly místní puby, provozované „sportovními manažery“ či „sportovními podnikateli“, kde se soutěžilo, sázelo a oslavovalo vítězství nad soupeřem, případně zapíjely porážky.¹⁵⁰

Příslušníci dělnických vrstev si dokázali svým způsobem „přisvojit“ i sporty, jež jim nebyly vlastní, přesněji řečeno, uměli se „náramně bavit“ i při Derby (*Derby Day*), během závodů veslařů (*Boat Race Day*) nebo při srpnovém *Bank Holiday*. *Working classes* ostatně přistupovaly podobně i ke komunálnímu a parlamentnímu volbám, také ty pro ně představovaly sport *sui generis* a tedy důvod k fandovství, sázení, oslavám vítězů a posměškům vůči poraženým. S tím souviselo zakládání politických klubů, družstev a přátelských společností, jež bylo součástí vývoje politických stran a politického soupeření přibližně od druhé poloviny šedesátých let 19. století, kdy v důsledku volební reformy vzrostl počet voličů z dělnických řad.¹⁵¹ Zmíněné organizace, zejména politické kluby, hrály klíčovou roli při

149 HARGREAVES, J., c. d., s. 52; CHAMBERS, B., Hadaway, Harry Lad Hadaway, in: *The Guardian*, 12. března 1979.

150 Regionálním specifickým severní Anglie je věnována nepublikovaná studentská práce, o jejíž existenci vím, ale kterou jsem neměl k dispozici. Přesto ji na tomto místě uvádím, spíše pro úplnost a pro případné zájemce: METCALFE, A., *Organized Physical Recreation in the Mining Communities of South Northumberland, 1880–1889*, Unpublished Paper, University of Windsor, Canada 1979.

151 Srů. FORWOOD, A. B., *Democratic Toryism*, in: *Contemporary Review*, Vol. XLIII, 1883, s. 294–304; FEUCHTWANGER, E. J., *Disraeli, Democracy and the Tory Party: Conservative Leadership and Organization after the Second Reform Bill*, Oxford 1968; JONES, G. S., *Outcast London: A Study in the Relationship between Classes in Victorian Society*, Oxford 1971; SAMUEL, R., *East End Underworld: Chapters in the Life of Arthur Harding*, London 1981.

vytváření oddanosti příslušníků *working classes* té či oné politické straně. Konzervativci byli v tomto ohledu úspěšnější než liberálové. Zejména torýovští pivaři a řezníci vytvářeli pojítka s mnoha populárními sporty. Pivo a Británie znamenaly často více než rekreační utkání v nějakém „solidním“ sportovním odvětví. Hlavní symboly, spojující torýismus s vlastenectvím a ztělesňující anglický (britský) národní charakter, byly postava Johna Bulla a *bulldog*, kteří měli silné sportovní konotace a fakticky pocházeli z lidové kultury.¹⁵² Zkoumání této problematiky by nás však příliš odvádělo od našeho tématu, a proto ho nechávám stranou, jakkoli je to fenomén, jemuž britští historikové věnovali (věnují) značnou pozornost a jenž by stál za výzkum i z vnějšího (tedy nebritského) pohledu.

* * *

Jednomu tématu se ale, píšu-li o anglickém (britském) sportu a o anglické (britské) sportovní tradici v 19. století, na závěr této podkapitoly vyhnout nemohu, neboť se jedná o sport, jenž sehrál v dějinách ostrovního státu velmi důležitou roli. O sport, jenž byl oblíbenou „lidovou zábavou“ a zároveň se hojně pěstoval i na prestižních soukromých středních školách a na univerzitách včetně Oxfordu a Cambridge, tj. o fotbal (*football* či *soccer*), který do své moderní podoby dospěl právě díky dvojímu původu a dvojí odlišné tradici.

Angličané, respektive Britové vcelku oprávněně tvrdí, že se v jejich zemi fotbal hrál „od pradávna“, a mají do značné míry pravdu. První zmínky o hře, označované jako *folk football*, máme již ze 14. století, přičemž je velmi pravděpodobné, že v různých podobách existoval mnohem dříve;¹⁵³ o tzv. „masopustním fotbalu“ (*Shrovetide Football*), jenž bývá řazen k předchůdcům dnešní nejoblíbenější míčové hry, již byla ostatně řeč.¹⁵⁴

V první polovině (přesněji řečeno od dvacátých let) a na počátku druhé poloviny 19. století přitom fotbal procházel vážnou krizí, stejně jako ostatní formy lidové zábavy či lidového sportu, neboť musel čelit řadě problémů, omezování a otevřenému nepřátelství ze strany společenských elit. Například zákon o silnicích (*The Highways Act*) z roku 1835, abych uvedl

152 K této problematice srv. CORNFORD, J. P., *The Adoption of Mass Organization by the British Conservative Party*, in: ALLARDT, E. – LITLUNEN, Y. (eds.), *Cleavages, Ideologies and Party System: Contributions to Comparative Political Sociology*, Transactions of the Western Sociology, Vol. X, Helsinki 1964, s. 415 an.; LAWRENCE, J., *Class and Gender in the Making of Urban Toryism, 1880–1914*, in: *The English Historical Review*, Vol. 108, No. 428, July 1993, s. 629–652; MCKENZIE, R. – SILVER, A., *Angels in Marble: Working-Class Conservatism in Urban England*, London 1968, passim; NORDLINGER, E. A., *The Working Class Tories: Authority, Defence and Stable Democracy*, London 1967, passim.

153 MAGOUN JR., F. P., *History of Football From the Beginning to 1871*, Cologne 1871, passim; WALVIN, J., *The People's Game. The History of Football Revisited*, Edinburgh 1994, s. 11–31.

154 Souvislosti a podrobnosti srv. například DELVES, A., *Popular Recreation and social conflict in Derby, 1800–1850*, in: YEO, S. – YEO, E. (eds.), *Popular Culture and Class Conflict, 1590–1914*, Brighton 1981, s. 89–127; MALCOLMSON, R. W., *Popular Recreations and English Society, 1700–1850*, Cambridge 1973, s. 34–35; DUNNING, E. – SHEARD, K., *Barbarians, Gentlemen and Players*, New York 1979, s. 21–45.

ještě jeden příklad, trestal poměrně přísně všechny, kteří byli přistiženi „při provozování tohoto sportu [*street football* – pozn. aut.]¹⁵⁵ na ulici“; o většině oficiálních svátků pak byla kopaná zakázána úplně.¹⁵⁶ Fotbalisté se proto uchýlovali do soukromých parků a zahrad, nemluvě o tom, že byli stále častěji k vidění na hřištích *public schools*, kde ovšem fotbal nikdy neměl výše zmíněný lidový charakter.¹⁵⁷

Právě *public schools* výrazně přispěly ke zrození moderní kopané. V Etonu tato hra prokazatelně existovala od roku 1747, ve Westminsteru od roku 1749, v Harrow-on-the-Hill, Shrewsbury, Winchesteru a Charterhouse se zrodila přibližně v téže době.¹⁵⁸ Kromě toho, že tamní studenti hráli (zpočátku často proti vůli svých učitelů) mezi sebou (straší obvykle jako útočníci, mladší jako obránci), pořádali též utkání proti místním mladíkům, což v řadě případů přispívalo ke zhoršení již tak složitých vztahů mezi školou a místní komunitou.¹⁵⁹ Ve čtyřicátých a padesátých letech 19. století, tj. v době, kdy se prosazoval „kult her“, se situace pozvolna měnila a fotbal se začal, podobně jako ragby, na *public schools* hrát nikoli proti vůli, nýbrž s požehnáním učitelů a ředitelů škol.

Velkou komplikací však byla skutečnost, že každá škola měla svá vlastní pravidla. Zatímco například v Rugby, Marlborough či Cheltenhamu upřednostňovali hru, při níž fotbalisté používali v nemalé míře ruce (*handling game*), jinde – v Etonu, Shrewsbury či Westminsteru – preferovali především hru nohama (doslova „kopanou“, *kicking game*).¹⁶⁰ Další problém spočíval v tom, že po opuštění školy neměli bývalí studenti často kde hrát, nemluvě o těžkostech spojených s rozdílnými pravidly. V roce 1846, respektive 1848 se proto studenti Cambridgeské univerzity pokusili základní prvky *handling* a *kicking game* sjednotit. Tzv. Cambridgeská pravidla (*Cambridge Rules of 1848*), upravená v roce 1856, byla nakonec částí „první genera-

155 HOLT, R., *Football and the urban way of life in nineteenth-century Britain*, in: MANGAN, J. A. (ed.), *Pleasure, Profit and Proselytism*, London 1988, s. 71–72. Srv. též REID, D. A., *Folk-football, the aristocracy and cultural change: A critique of Dunning and Sheard*, in: *International Journal of the History of Sport*, Vol. 5, No. 1, 1988, 230 an.

156 Tyto represe vedly k úplnému konci fotbalu v některých oblastech Anglie, například v Middlesexu či v Surrey, stejně jako v Richmondu (1840), East Molesey a Hampton Wicku (1857), Hamp-tonu (1864), v Kingstonu-upon-Thames (1867) a v dalších hrabstvích, respektive městech. Srv. DELVES, A., c. d., s. 89–91, 105, 107–108; MALCOLMSON, R. W., c. d., 138–142.

157 Srv. WHEELER, R. F., *Organized Sport and Organized Labour: The Workers' Sports Movement*, in: *Journal of Contemporary History*, Vol. 13, No. 2, Special Issue: Workers' Culture, April 1978, s. 191 až 210; WALVIN, J., *The People's Game*, London 1975, s. 95 an.; DUNNING, E., *Industrialization and the Incipient Modernization of Football*, in: *Arena*, Vol. 1, No. 1, 1975, s. 119 an.; TAYLOR, I. R., *Soccer Consciousness and Soccer Hooliganism*, in: COHEN, S. (ed.), *Images of Deviance*, Middlesex 1971, s. 138 an. Ke sportu nižších společenských vrstev, zejména *working classes*, obecně srv. též CHESNEY, K., *The Victorian Underworld*, London 1970, především devátou kapitolou této vynikající, dodnes nepřekonané monografie, nazvanou *The Sporting Underworld*, s. 267–306.

158 REID, D. A., c. d., s. 227.

159 DUNNING, E. – SHEARD, K., c. d., s. 46 an.

160 BAKER, W. J., *The making of a working class football culture in Victorian England*, in: *Journal of Social History*, Vol. 13, No. 2, 1977, s. 242 an.

ce“ skutečných fotbalových hráčů přijata a v padesátých letech začaly na jejich základě vznikat fotbalové kluby mimo *public schools*. Některé z nich se nicméně i nadále držely regionálních variant pravidel i způsobu hry. Například FC *Sheffield*, jeden z prvních (ne-li vůbec nejstarší) fotbalových klubů v zemi, založený v roce 1857, uznával pravidla z Harrow, *Blackheath Club*, jenž vznikl roku 1858, pro změnu pravidla vytvořená v Rugby.¹⁶¹

Vzhledem ke zčásti plebejskému původu této hry a k jejímu masovému rozšíření příliš nepřekvapí, že to byli právě fotbaloví oficiálové, kteří v prosinci 1863 ustavili po složitých jednáních již zmíněnou Fotbalovou asociaci, a že ji označili za „společenství lidí sobě rovných“. To se projevilo jak v jejích stanovách, ve kterých stálo, že asociace vítá všechny zájemce o tento sport „bez ohledu na sociální příslušnost [doslova „třídu“ – *class* – pozn. aut.] a vyznání [doslova *creed* – pozn. aut.]“, tak při prvním utkání v londýnské čtvrti Battersea na jižním břehu Temže v roce 1864,¹⁶² které tato organizace (polo)oficiálně zaštitila a pro něž navrhla soubor třiačtyřiceti pravidel.¹⁶³

V šedesátých letech tak začaly povolna vznikat fotbalové týmy, třebaže se o jednotná pravidla vedly i nadále tuhé boje. Dalším, logickým krokem bylo založení Poháru Fotbalové asociace (*FA Cup*) v roce 1871, jež popularitu kopané ještě zvýšilo;¹⁶⁴ roku 1871 již bylo členy FA 50 týmů, do poháru (oficiálně nazývaného *FA Challenge Cup*) se jich však zapojilo pouze 15.¹⁶⁵ Jestliže v šedesátých a sedmdesátých letech dominovaly „studentské týmy“ (tzv. *Old Boys Teams*), například *Old Etonians*, roku 1883 došlo k významné změně – vítězi poháru se totiž stali amatérští hráči týmu *Blackburn Olympic* (založen 1878; budoucí *Blackburn Rovers*, kteří vyhráli ještě pět ročníků této soutěže v letech 1884–1886 a 1890–1891).¹⁶⁶

Pro celá sedmdesátá a zčásti i osmdesátá léta byl typický prudký nárůst počtu fotbalových klubů. Některé z nich měly sice velmi krátkou životnost, jejich vznik ale i tak svědčil o prvním velkém „fotbalovém

161 Srv. YOUNG, P., *Football in Sheffield*, London 1981, s. 16–19.

162 K oblasti Battersea srv. KOVÁŘ, M., Elektrický Londýn, in: KOVÁŘ, M. a kol., *Londýn...*, s. 90–99.

163 Hlavní spor se týkal toho, do jaké míry budou moci hráči používat ruce a kopat protivníky do holeně (tzv. *hacking*, což bylo později na krátkou dobu povoleno při ragby). Nakonec v poměru hlasů 13:4 zvítězili zastánci hry pouze nohama a navíc bez *hackingu*. *Blackheath Club*, nejznámější zastánci této praktiky, z FA na protest proti tomuto rozhodnutí odešel a sehrál klíčovou roli při založení ragbyové unie (*Rugby Football Union*) v roce 1871. Srv. ALCOCK, C. W., *Association Football*, London 1906, s. 2–12; GREEN, G., *The History of the Football Association*, London 1953, s. 19–33.

164 Ke vzniku a postupné profesionalizaci britských fotbalových klubů na přelomu 19. a 20. století srv. například KORR, Ch. P., West Ham United Football Club and the Beginnings of Professional Football in East London, 1895–1914, in: *Journal of Contemporary History*, Vol. 13, No. 2, Special Issue: Workers' Culture, April 1978, s. 211–232; RUSSELL, D., *Football and the English. A Social History of Association Football in England, 1863–1995*, Preston 1997, zejména s. 5–75.

165 Srv. MASON, T., *Association Football and English Society, 1863–1915*, Brighton 1980, s. 31 an.

166 Zcela příznačné bylo, že vítězný gól vsítil jistý Jimmy Costley, přadlák bavlny a tedy příslušník *working classes*. Srv. ANDREW, C., 1883 Cup Final. “Patricinas” v. “Plebeians”, in: *History Today*, May 1983, s. 21–24.

boomu“.¹⁶⁷ Mnohé vzešly z již existujících sportovních klubů, zejména kriketových, případně ragbyových (například *Sheffield Wednesday* či *Preston North End*). Na založení několika z nich se podíleli i duchovní, kteří oproti první polovině 19. století poněkud změnili postoj. Mnozí historikové v této souvislosti proto píší, že i *working class football* byl zčásti spojen s ideou *Muscular Christianity*. Jako příklad uvádějí *Tottenham Hotspurs* díky jeho poměrně těsnému spojení s YMCA. Další kluby vznikaly na základě přátelství a známostí uzavřených v pubech, jež byly „ústředním bodem života mužů z řad *working classes*“ (například *Rising Sun* z Blackburnu či *Stars and Strips* z Clitheroe),¹⁶⁸ na pracovištích (například *Thames Ironworks*, založený podnikatelem Arnoldem Frankem Hillsem¹⁶⁹ a v roce 1900 transformovaný ve *West Ham United*) či v sousedství.

Zároveň pokračovala „demokratizace hry zvané fotbal“. Kromě hráčů ze středních vrstev byli na hřištích stále častěji k vidění fotbalisté z řad námezdně pracujících, ať už ve výhradně dělnických týmech, anebo v týmech smíšených. Pro všechny bylo společné to, že jim fotbal nabízel k dosavadnímu způsobu života něco navíc – neobyčejnou možnost emocionálního a estetického vyžití a v neposlední řadě také zapojení se do něčeho, co se pozvolna stávalo nedílnou součástí „britského způsobu života“ či, jak píší někteří historikové, „anglické (britské) národní identity“.¹⁷⁰

167 Srv. ALCOCK, C. W. (ed.), *The Football Annual*, 1880, passim; WILLIAMS, G., *The Code War. English Football Under the Historical Spotlight*, Harefield 1994, s. 52; METCALFE, A., *Football in the mining communities of east Northumberland, 1882–1914*, in: *International Journal of the History of Sport*, Vol. 5, 1988, No. 3, s. 267–291; SUTCLIFFE, C. E. – HARGREAVES, F., *History of the Lancashire Football Association, 1878–1928*, Blackburn 1928, s. 50–51; KORR, Ch. P., c. d., s. 215–216; ANONYM, *Bolton Wanderers F. C.*, Bolton 1926; WARD, A., *The Manchester City Story*, Manchester 1984, s. 5 an.; HOLT, R., *Sport and the British*, Oxford 1989, s. 159–179.

168 MASON, T., c. d., s. 152–153.

169 Arnold Frank Hills (1857–1921), anglický podnikatel, majitel firmy *Thames Ironworks and Shipbuilding Company* a fotbalový funkcionář. Jeho životní osudy srv. in: <http://www.ouafc.com/varsity/players/33>.

170 Na rozvoji fotbalu měly v době, o níž je řeč, zásadní podíl dva hlavní faktory. Za prvé se jednalo o zkrácení pracovní doby, v důsledku čehož získala část *working classes* volné sobotní odpoledne a tedy relativně velký, nepřerušovaný blok volného času. Bylo tomu tak díky zákonům, přijatým v parlamentu (například textilní dělníci získali po dílčích úspěších z roku 1847 v roce 1874 56,5 hodinový pracovní týden, takže opouštěli továrny v sobotu v jednu hodinu po poledni), díky vcelku bezproblémovým dohodám mezi zaměstnavateli a zaměstanci i po tvrdých bojích o každou pracovní hodinu. Srv. BIENEFELD, M. A., *Working Hours in British Industry. An Economic History*, London 1972, s. 82–118; REID, D. A., *The Decline of Saint Monday, 1766–1876*, in: *Past and Present*, Vol. 71, 1976, s. 76–101.

Za druhé se o rozkvět fotbalu zasloužil nezanedbatelný růst reálných mezd, k němuž v sedmdesátých letech 19. století v Británii došlo. Srv. CUNNINGHAM, H., *Leisure*, in: BENSON, J. (ed.), *The Working Class in England, 1875–1914*, Beckenham 1985, s. 137; BENSON, J., *The Working Class in Britain, 1850–1939*, London 1989, s. 39–71; WALTON, J. K., *The demand for working-class seaside holidays in Victorian England*, in: *Economic History Review*, Vol. XXXIV, 1982, No. 2, s. 249–265.

Pominout nelze ani podstatné zlepšení komunikací, především pokračující rozvoj železnice, poštovní služby a některé další, méně významné okolnosti.

Na závěr si dovolím už jen jedinou poznámku. Jak v případě kultu fyzické zdatnosti obecně, tak sportu i sportovních her se v Anglii (Velké Británii) v 19. století jednalo takřka výhradně o mužskou záležitost. To přirozeně neznamená, že dívky a mladé ženy vůbec nesportovaly. Ženy z vyšších a středních společenských vrstev si oblíbily především jízdu na koni, včetně účasti na honech, (turistickou) cyklistiku, golf, kriket, tenis a některé další sporty, jež jim umožňovaly tzv. *ladylike manner*,¹⁷¹ tedy odpovídající ženské chování, o čemž koneckonců svědčila i jejich účast na druhých a třetích olympijských hrách v letech 1900 a 1904.¹⁷² U žen z řad *working classes*, mnohem pevněji „ukotvených“ v dělnických komunitách a nucených podílet se na obživě rodiny, jsou sportovní aktivity v této době doloženy pouze ve vzácných případech. Výzkum dané problematiky by ale vedl jinam, než kam směřovalo moje úsilí při psaní této knihy, a proto jsem ho s vědomím, že se jedná o nanejvýš inspirativní téma, ponechal (doufám, že pouze dočasně) stranou.¹⁷³

171 Srv. GERBER, E. W., The Changing Female Image: A Brief Commentary on Sport Competition for Women, in: *Journal of Health, Physical Education and Recreation*, Vol. 42, October 1971, s. 59 an.

172 K potvrzení tohoto názoru srv. BROWNING, R., *History of Golf: The Royal and Ancient Game*, London 1955, s. 120; COTTON, H., *The Picture Story of the Golf Game*, London 1965, s. 103; EGAN, P. E., *Anecdotes: Original and Selected of the Turf, the Chase, the Ring, and the Stage*, London 1827, s. 216; EGAN, P. E., *Book of Sports, and Mirror of Life*, London 1832, s. 129–131, 346–349; JOY, N., *Maiden Over: A Short History of Women's Cricket*, London 1950, s. 9–21; LONGRIGG, R., *The English Squire and his Sport*, London 1977, s. 113–114; Female Pugilism, in: *Sporting Magazine*, No. 30, June 1807, s. 149; STONE, G. I., On Women and Sport, in: KROTEE, M. L. (ed.), *The Dimensions of Sport Sociology*, West Point 1979, s. 41; STONE, L. C., *English Sports and Recreations*, Washington D.C. 1960, s. 7; WILSON, E., *A Gallery of Women Golfers*, London 1961, s. 11.

173 K postavení žen a „ženské otázky“ na přelomu 19. a 20. století obecně srv. nevydanou disertační práci Stanislava Tumise, obhájenou v roce 2008 na FF UK v Praze. TUMIS, S., *Postavení žen a „ženská otázka“ v pozdně viktoriánské a edwardiánské společnosti*, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2008.